

11/2024

Научный вестник Бухарского государственного университета
Scientific reports of Bukhara State University

BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI ILMIY AXBOROTI

11/2024

MUNDARIJA *** СОДЕРЖАНИЕ *** CONTENTS		
TILSHUNOSLIK *** LINGUISTICS *** ЯЗЫКОЗНАНИЕ		
Сафин Д.Ш.	Лингвокультурологические реалии в немецкой лексикографической картине мира	3
Abatov D.R.	Badiiy matnda mifoantroponimlarning lingvopoetik xususiyati	8
Ibragimova N.A.	Axborot texnologiyalari sohasiga oid autentik matnlarda individual-mualliflik belgilari	12
Jumayev E.B., Allamova S.A.	Nemis va o'zbek mikromatnlarida o'zlashtirma buyruq ifodasi	17
Nadirqanova N.A.	Lisoniy vositalarni tanlashda nutqiy vaziyatning o'rni	24
Nasrullayeva G.S.	Badiiy matnlarda antropomorfik metaforalarning ifodalanishi	29
Qosimova N.F., Nosirova L.R.	Badiiy tarjima jarayonida leksik-semantik o'zgarishlar	33
Toliyeva Sh.I.	O'zbek tilida haqorat tushunchasi va uning lingvistik ekspertiza jarayonidagi o'rni	37
Xolmuxamedov B.F.	Qur'oni Karimning mobil ilovalari xususida	41
Хайдаров А.А., Барноева М.А.	Партонимия в узбекском языке: лексико-семантический анализ	45
Шермухамедова Н.А.	Моделирование морфологического анализа на основе окончания слова для узбекского языка	52
Khamdamova S.B.	The role of irish folk poetry in the process of forming national identity in Seamus Heaney's poetry	57
Hojiyeva N.H.	O'zbek poetik matnlarida meva nomlarining ramz sifatida qo'llanishi	62
Jumayev E.B., Badalov F.N.	Nemis mikromatnlarida yaxlitlik tushunchasi	66
Davlatova M.H.	Funksional-semantik maydonning aspektual va temporal mazmuni	73

BADIIY TARJIMA JARAYONIDA LEKSIK-SEMANTIK O'ZGARISHLAR

Qosimova Nafisa Farhodovna,

Buxoro davlat universiteti ingliz tilshunosligi kafedrası dotsenti, filologiya fanlari doktori

Nosirova Lobar Roziqovna,

Buxoro davlat universiteti magistranti

l.r.nosirova@buxdu.uz

Annotatsiya. Ushbu maqolada leksik-semantik transformatsiyalar tasnifi o'rganiladi. Leksik-semantik o'zgarishlar turlarini farqlash uchun olimlar tomonidan berilgan tasniflar misollar asosida tushuntiriladi. Shuningdek, leksik-semantik o'zgarishlarni taqqoslash Jek Londonning "Oq so'yloq" kitobidan olingan manba va Olim Otaxonov tomonidan qilingan tarjima tilidagi matnlariga asoslanadi.

Kalit so'zlar: tarjima, badiiy tarjima, badiiy matn, leksik-semantik transformatsiyalar, konkretizatsiya, umumlashtirish, integral tarjima, ekvivalentlik.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ИЗМЕНЕНИЯ В ПРОЦЕССЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПЕРЕВОДА

Аннотация. В данной статье исследуется классификация лексико-семантических преобразований. На примерах объясняются классификации, которые приводятся учеными для дифференциации типов лексико-семантических преобразований. Также сравнение лексико-семантических трансформаций основано на текстах исходного и целевого языков, которые взяты из книги Джека Лондона «Белый клык».

Ключевые слова: перевод, художественный перевод, художественный текст, лексико-семантические преобразования, конкретизация, обобщение, интегральный перевод, эквивалентность

LEXIC-SEMANTIC CHANGES IN THE PROCESS OF LITERARY TRANSLATION

Annotation. In this article, the classification of the lexical-semantic transformations is studied. The classifications that are given by the scholars to differentiate the types of lexical-semantic transformations are explained based on examples. Also, the comparison of the lexical-semantic transformations is based on the source and target language texts which are taken from the book "White Fang" by Jack London.

Keywords: translation, artistic translation, artistic text, lexical-semantic transformations, concretization, generalization, integral translation, equivalency.

Kirish. Vaqt o'tishi bilan tarjimaga bo'lgan munosabat, unga beriladigan baho va tarjima sifati o'zgardi, o'z navbatida tarjima sifati u yoki bu tarjimashunoslik muammosini nazariy chuqur tushunishga bog'liq. Oxirgi paytlarda badiiy matnlarni tarjima qilishning ahamiyati ortishi munosabati bilan, tarjimonlarning so'z semantikasi va leksik-uslubiy vositalar bilan ishlashda qo'llaniladigan o'zgarishlar o'ziga xosligini aniqlashga yo'naltirilgan tadqiqotlarni munosib ravishda ta'minlash zaruriyati paydo bo'ldi. Badiiy matnlarni ingliz tilidan o'zbek tiliga tarjima qilishda qo'llanilgan leksik-semantik xususiyatlarning lingvistik tarjima tahlili hozirgi paytda atroflicha o'rganish zaruriyati bilan bog'liq. Ma'lumki, yuksak badiiy adabiyot asarlari insonlarning yuksak axloqiy madaniyatining aksi hisoblanadi. Bunday asarlar etarli, yuqori badiiy tarjimaga muhtoj. Ilmiy bilimlar salohiyati to'planishi bilan yuksak badiiy adabiyot asarlarini tarjima qilish sifati tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Tarjima transformatsiyalari asl matnning o'zgarishlari orasida etakchi o'rinni egallashi ma'lum. Shunday qilib, tarjimashunoslikning hozirgi holati ko'plab mashhur tilshunoslarning tadqiqotlarida markaziy o'rinda bo'lishiga qaramay, ko'proq sonli leksik-semantik tadqiqotlarni talab qiladi. Bizning mehnatimiz uchun O. Biletska, K. Xluxovtseva, A. Zahnitko, I. Kochan, N. Savchuk, O. Selivanova kabi taniqli olimlarning asarlari alohida ahamiyatga ega.

Tadqiqot obyekti va qo'llanilgan metodlar. Maqolaning maqsadi leksik-semantik tarjima transformatsiyalaridan foydalangan holda badiiy tarjimaning o'ziga xosligini o'rganish hamda asl matnda va tarjima qilingan matnda mavjud o'zgarishlarni tahlil qilishdan iborat.

Asosiy ilmiy natijalar umumiy ilmiy va maxsus tadqiqot usullari, ya'ni: kontekstli tahlil, sharhlovchi tahlil, lingvistik ta'rif uslubi, lug'at ta'riflari uslubi, qiyosiy uslub yordamida olingan.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Asarlarni badiiy tarjima qilish uzoq va ko'p vaqt talab etadigan jarayon bo'lib, har qanday tarjimon uchun o'ziga xos qiyinchilikdir, chunki u nafaqat ikki tilni bilishni, balki ularning madaniyatidan ham xabardor bo'lishni talab qiladi. Shu bilan birga, bir sababga ko'ra asl nusxada mavjud bo'lgan barcha ma'lumotlarni etkazish har doim ham mumkin emas. Ishimizda ingliz adabiy asarini o'zbek tiliga tarjima qilishda ishlatilgan asosiy tarjima o'zgarishlarini ko'rib chiqdik.

«Tarjima» tushunchasiga oid mahalliy va xorijlik izlanuvchilarning nazariy qarashlari ifodalangan, badiiy matnning o'ziga xos xususiyatlari tahlil qilingan, badiiy tarjima ta'rifi berilib, munosib tarjimani bajarishda tarjimonning roliga urg'u berilgan; tadqiqotimiz markaziy tushunchasi «Tarjima transformatsiyasi» ta'rifiga nisbatan olimlarning qarashlari yoritilgan; Jek Londonning Oq so'yloqni tarjima qilish jarayonida eng ko'p qo'llanilgan leksikal-semantik transformatsiyalar umumlashtirish, konkretlashtirish, modulatsiya va integral tarjima texnikasi ekanligi aniqlandi; asl va tarjima qilingan matnda ko'rsatib o'tilgan tarjima texnikasidan foydalanishning qiyosiy tahlili amalga oshirildi.

Natijalar va munozaralar. Tarjimaning mohiyati – tarjimashunoslikning asosiy masalalaridan biridir. Tarjima murakkab va ko'p qirrali hodisa bo'lib, tilshunoslar uni turli xil talqin qilishadi. N. Bevzning fikriga ko'ra, tarjima - bu bir tildagi nutq aktini boshqa tildagi nutq aktiga aylantirish, shu bilan birga doimiy mazmun rejasini, ya'ni ma'noni saqlab qolish jarayonidir [1, 10-bet]. Biroq, bayonot mazmunini saqlab qolish borasida shuni ta'kidlash kerakki, tarjima paytida yo'qotishlar muqarrar, chunki tarjima asl nusxaning aniq nusxasi bo'lishi mumkin emas. Shunday qilib, tarjimonning vazifasi tarjima qilingan matnni talqin qilishda maksimal ekvivalentlikka erishishdir.

Olimlar va tadqiqotchilarning fikrlaridan kelib chiqib, xulosa qilishimiz mumkinki, tarjima – bu manba til birliklarining tarjima tili birliklariga aylantirilishi, tarjima matnini yaratish uchun muayyan harakatlar qatori shaklida bir tildan ikkinchisiga o'tishdir. Tilshunoslar C. Zasekin va P. Zorivchak fikricha, har qanday tarjima allaqachon bu hodisalarni unga jarayon sifatida kiritishga majbur qiladi. Adabiy tarjima, boshqa tomondan, madaniyatlararo o'zaro ta'sirning eng yaxshi namoyon bo'lishini ta'minlaydi. Aslida, badiiy tarjimani milliy adabiy jarayonning asosiy qismi deb hisoblash mumkin [2; 3].

Tarjimaning asosiy maqsadi ekvivalentlikka erishishdir. Ushbu jarayonda tarjimonning asosiy vazifasi tarjima tilining tegishli me'yorlariga rioya qilgan holda asl matnda mavjud bo'lgan ma'lumotni aniqroq yetkazish uchun zarur o'zgarishlarni amalga oshirishdir.

Tarjima transformatsiyalarining bir nechta tasniflarini tahlil qilib, solishtirib, L. Naumenko va A. Hordieyeva kabi tadqiqotchilar tomonidan taklif qilingan tasnifga amal qilishni maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz. Ular, o'z navbatida, leksik-semantik transformatsiyalarning quyidagi asosiy turlarini ajratishni taklif qilishadi: kontekstli almashtirish, variantli o'rin bosuvchini tanlash, tavsiflovchi tarjima, kalkalash, transkodlash, qisqartirish, dekompressiya, konkretlashtirish, umumlashtirish, qo'shish, tushirib qoldirish, permutatsiya, antonimik tarjima va ekvivalentlik [5, 4-5-betlar].

Tadqiqotimizda Jek Londonning "Oq so'yloq" qissasini tarjima qilish jarayonida leksik-semantik o'zgarishlar va ularning xususiyatlarini batafsil o'rganishni maqsad qilganmiz.

Umumlashtirish - bu manba tilining tor ma'noga ega bo'lgan birligini maqsadli tilning kengroq ma'noga ega bo'lgan birligi bilan almashtirishdir. Tarjimon boshqa madaniyat o'quvchisiga notanish bo'lgan do'konlar, avtomobil markalari va uskunalar nomlari haqida ham umumlashishga murojaat qiladi. Ushbu keng tarqalgan usulni vaqt segmentlari haqida gap ketgan hollarda ham kuzatish mumkin.

Quyida, asarning "O'lja ortidan" bobining tarjimasida umumlashuv holatlari aytib o'tiladi:

then joined his partner in *cursing the powers of the Wild* [8, 12 bet]- *bexosiyat o'lkani la'natlashga* [7, 11bet] tushdi

Bunda tarjimon manba asardagi *the powers of the wild* birikmasi tarjima qilinganda o'quvchiga yanada yaqin bo'lishi uchun *bexosiyat o'lka* deb tarjima qilgan va bu bilan u kitobning o'qimishli bo'lishiga erishgan. Quyida yana bir misolga e'tibor qaratsak:

At twelve o'clock the southern horizon was warmed by the unseen sun [8, 20]- *Choshgohga yaqin janub ufqi qizardi*. [7, 19] Bunda asliyatta *twelve o'clock* deb berilgan aniq vaqt *Choshgoh* deb tarjimada berilgan va umumlashtirish texnikasidan foydalanilgan, Bundan maqsad tarjimon o'quvchiga uning madaniyati va kundalik hayotda tex-tez qo'llaydigan atamalarni berib tarjimaning adekvatligiga erishishgadir.

Teng darajada keng tarqalgan leksik-semantik transformatsiya **konkretizatsiyadir**. Umumlashtirishga to'g'ridan-to'g'ri qarama-qarshi bo'lgan hodisa konkretizatsiya deb ataladi. Konkretizatsiya - bu manba tilidagi so'z yoki iborani kengroq ma'noga ega bo'lgan tarjimonning tor ma'noga ega bo'lgan so'zi yoki iborasi bilan almashtirishdir. Konkretlashtirish lingvistik va kontekstli bo'lishi mumkin. Lingvistik konkretizatsiyada keng ma'noga ega bo'lgan so'zning tor ma'noga ega bo'lgan so'zga almashtirilishi ikki tilning tartibidagi farqlar bilan bog'liq – yoki tarjima qilingan tilda uzatilayotgan manba tilining birligi bilan bir xil keng ma'noga ega bo'lgan leksik birlikning yo'qligi, yoki ularning uslubiy xususiyatlaridagi farqlar, yoki grammatik tartib talablari bu

transformatsiyani taqozo qiladi. Bu, masalan, narsa, uy, borish, aytish, yig'lash, gapirish va hokazo kabi so'zlarga tegishli. Shuni ta'kidlashni zarur deb hisoblaymizki, bu so'zlar uzoq vaqtdan beri ingliz tilining semantikashtirilgan so'zlari ro'yxatiga kiritilgan. Shunga ko'ra, lingvistik konkretlashtirish haqida gapirganda, desemantikashtirilgan lug'atni nazarda tutamiz. Lingvistik konkretlashtirishda keng ma'noga ega bo'lgan so'zni tor ma'noga ega bo'lgan so'z bilan almashtirish quyidagilarga bog'liq:

- ikki tilning joylashishidagi farqlar;
- tarjima qilinayotgan tilda o'tkazilayotgan manba tilining birligi bilan bir xil keng ma'noga ega bo'lgan leksik birlik yo'qligi;
- uslubiy xususiyatlardagi farq;
- grammatik tartib talablari (masalan, ot predikatini fe'lga almashtirish) [6, 207-bet].

Shunday qilib, asarning "O'lja ortidan" bobining tarjimasida quyidagi konkretlashtirish holatlari kuzatildi:

"Henry . . . " He sucked meditatively at his pipe for some time before he went on. " Henry, I was a-thinkin' what a blame sight luckier he is than you an' me'll ever be. " He indicated the third person by a downward thrust of the thumb to the box on which they sat.[8,43]

Genri - dedi Bill o'ychan ohangda.--To'g'risini aytsam, bizga qaraganda manavining omadi bor ekan....--Bill shunday deya turib , o'zlari o'tirgan tobutni chertib qo'ydi. - Agar ajalimiz yetsa jasadimizni itlar g'ajimasligi uchun bir uyum tosh bilan bo'lsa ham ko'mib qo'yadigan bironta insofli odam topilarmikan[7,40]

O'zbek tiliga tarjimada tarjimon ifodani yetkazayotganda konkretlashtirishdan foydalanadi va *box* so'zini *tobut* deb ifodalaydi Tarjimon tafsilotlarni qoldirib, qahramonning harakatlarini umumlashtiradi. Umumlashtirish usulini qo'llashning yuqoridagi misolida biz qahramonlar umidsiz bo'lgan epizodni tarjima qilishda duch kelamiz. Bu bilan tarjimon vaziyatning qanchalik og'irligini o'quvchiga yetkazishga uringanligiga guvoh bo'lamiz.

This it repeated several times, till it was a short hundred yards away.[8,55]- U, to chanalarga 50-60 qadam qolguncha dam badam shunday nag'ma ko'rsatib yaqinlashaverdi.[7, 54]

Bu misolda manba matnidagi *A short hundred yards* birikmasi *50-60 qadam* deb aniq o'lcham masofani berish bilan tarjima qilinganini ko'rish mumkin. Bu holat qahramonning ahvoli qanchalik jiddiy ekanligini yanada asosli qilib ifodalashda ancha qo'l kelgan.

Integral transformatsiya - bu belgilangan iboraning bir xil nutq funktsiyasiga ega bo'lgan boshqa struktura bilan almashtirish: *How do you do! - Salom!; Wet paint. - Ehtiyot bo'ling, bo'yalgan. Help yourself. - Olib o'tiring* kabi. Quyida esa integral transformatsiyalarga bir nechta misollar berishga harakat qilamiz.

An' he was no fool dog neither,[8,56]- yer tagida ilon qimirlasa bilardiya.[7,55] Manba kitobdagi gapni umuman boshqa ibora bilan berilishi o'zbek kitobxon uchun ayni muddao bo'lgan deb hisoblaymiz, chunki bu tarjimoni kitobxon madaniyatiga yaqinlashtirgan.

In the meantime they're willin' to pick up anythin' eatable that comes handy."[8,62]- *Chamasi qochib ketolmasligimizga ishonch hosil qilishgan.[7,61]* Asardagi qahramonlarning suhbatidan olingan bu parchada jumalarning umuman boshqa struktura bilan berilganligiga guvoh bo'lishimiz mumkin. Quyidagi misolda ham xuddi shunday vaziyat kuzatilgan:

three cartridges 'd be wuth no more'n three whoops in hell.[8,65]-uchta o'qning boridan yo'g'i- so'qir ko'zga surmadek gap.[7,63] Lekin bu misolda asliyatda ham tarjimada ham iboralar ishlatilishi va ularning mazmuni tarjimon tomonidan juda aniqlik bilan berilishi tahsinga sazovor. Shu o'rinda tarjimalar aslidan ko'ra gohida muvaffaqiyatli bo'lishi mumkinligini ko'rish mumkin.

Modulyatsiya/semantik rivojlanish - bu tarjima matnining leksik birligining ma'nosi asl matndagi leksik birlikning ma'nosidan mantiqiy kelib chiqdi va tarjimada boshqa birliklar bilan almashtirishidir.

Ko'pincha, asl va tarjimadagi o'zaro bog'liq bo'lgan so'zlarning ma'nolari sabab-natija munosabatlari bilan bog'lanadi. Bu hodisani quyidagi misolda ko'rishimiz mumkin:

The stick's as clean as a whistle.[8,68] -hatto tayoqqa bog'langan qayishni ham qo'yishmabdi.[7,67] Tarjimon vaziyatni qandayligini tushuntirish uchun tayoqdagi charmdan qilingan va itning bo'ynida bo'lgan qayishnin ham bo'rilar yutib yuborganligini mantiqiy rivoj sifatida bergan.

Xulosalar. Shunday qilib, biz umumlashtirish, konkretizatsiya, integral transformatsiya va modulatsiya kabi leksik-semantik transformatsiyalarni tahlil qildik. Biz leksik-semantik transformatsiyalar bilan bog'liq o'zgarishlar ikki tilning leksik tizimlari o'rtasidagi farqga, ya'ni so'zlarning semantik doirasi, ularning semantik tuzilishi va leksik-semantik bog'liqlikka asoslanganligini aniqladik. Tarjimon ko'pincha tarjima tilining birliklari o'rtasidagi semantik farqga duch keladi. Tarjima paytida asl birlikning ma'nosi bo'lsa, u toraytiriladi (aniqlanadi), ya'ni bu birlikning umumiy tushunchasi o'ziga xos tushuncha bilan almashtiriladi, yoki umumlashtiriladi (umumlashtiriladi), ya'ni bu birlikning umumiy tushunchasi o'ziga xos tushuncha bilan

LINGUISTICS

almashtiriladi va bu tarjima o'zgarishlarining barchasi so'zning kontekstli muhiti orqali amalga oshiriladi. Ushbu o'zgarishlar ko'pincha tarjima paytida qo'llaniladi. Ularning qo'llanilishi tarjimashunoslik nazariyasi va amaliyoti qonunlari, shuningdek, madaniy farqlar bilan belgilanadi. Shu bilan birga, ushbu o'zgarishlardan foydalanib, tarjimon mutanosiblik tuyg'usini e'tiborsiz qoldirmasligi kerak.

ADABIYOTLAR:

1. Bevez, N. (2010). *Pereklad yak kulturnyi fenomen: hermenevtyko-komunikativnyi aspect* [Madaniy hodisa sifatida tarjima: hermenevtik-kommunikativ jihat]. Nomzodlik dissertatsiyasi referati. Kharkiv, H. S. Skovoroda Xarkov Milliy Pedagogika Universiteti Publ., 20 p.
2. Zasiakin, S. (2012). *Psykholinhvistychni universalii perekladu khudozhnioho tekstu : monohrafiia* [Badiiy matn tarjimasining psixolingvistik universallari: monografiya]. Luts'k, Lesia Ukrainka Volyn Milliy Universiteti Publ., 272 p.
3. Zorivchak, R. (1994). *Realiiia v khudozhnomu movlenni: perekladoznavchyi aspect* [Realia in artistic language: translational aspect]. *Inozemna filolohiia* [Foreign philology], pp. 106–107.
4. Lyntvar, O. (2012). *Do problemy khudozhnioho perekladu* [Badiiy tarjima muammosiga]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho Universytetu "Ostrozka Akademiia". Serii: Filolohichna* [Milliy universitet "Ostroh akademiya" ilmiy yozuvlari. Series: Philological], no. 30, pp. 144–147.
5. Naumenko, L. & Hordieieva, A. (2011). *Ingliz tilidan ukrain tiliga tarjima amaliy kursi: qo'llanma*. Vinnytsia, Nova Knyha Publ., 136 p.
6. Stelmashchuk, Z. (2009). *Konkretizatsiia yak sposib peredachi aspektualnoho znachennia bahatokratnosti dii v anhlo-ukrainskomu hudozhniomu perekladi*. *Mandrivets*, No 6, pp. 58–61.
7. Jek London (2018). *Oq so 'yloq*. Toshkent. Adabiyot uchqunlari, 270 Tarjimon: Olim Otaxonov
8. Jack London (1906). *White Fang*. London. The Macmillan company(374)